

ISLAMSKA EKONOMIJA PROPAGIRA DRUŠTVENO ODGOVORNO POSLOVANJE

Velid EFENDIĆ, Alija AVDUKIĆ

UDK 336.71:28]
DOI: 10.26340/muallim.v18i71.1602

SAŽETAK: Islamska ekonomija i finansije su nakon nedavne finansijske krize (2008) posebno dobile na značaju. Porast interesovanja za islamsku ekonomiju i proizvode islamskih finansijskih institucija pripisuje se njihovoj društvenoj odgovornosti koja često izostaje u konvencionalnim finansijskim sistemima. Cilj ovoga rada jeste da analiziramo principe islamske ekonomije kroz prizmu principa društvene odgovornosti slijedeći koncept Carrollove četiri dimenzije. Analizom i kompariranjem koncepta društvene odgovornosti i principa islamske ekonomije sintetizirali smo dodirne tačke i diskutirali njihove osnovne elemente. Rezultati istraživanja pokazali su da principi islamske ekonomije uspješno inkorporiraju principe društvene odgovornosti. To jeste, principi islamske ekonomije usaglašeni su s ciljevima šerijata (maqasid) koji po svojoj prirodi promoviraju društveni interes i socijalnu pravdu. Slijedom navedenog, naši nalazi upućuju na potrebu da se principi islamske ekonomije značajnije implementiraju u praksama islamskih finansijskih institucija i time obezbijedi ostvarivanje ciljeva šerijata. Na ovaj način Islamska ekonomija bit će u službi društvenog blagostanja i suštinski će se podudarati sa svim općeprihvaćenim principima društvene odgovornosti.

Ključne riječi: društvena odgovornost, ciljevi šerijata, principi islamske ekonomije,

Uvod

Društvena odgovornost i etično poslovanje ubrajaju se u centralne teme kritičkog posmatranja savremene ekonomije i društvenog razvoja. Nedavna finansijska i ekonomske kriza (2008) ukazala je na potrebu za etikom u ekonomskom i finansijskom poslovanju. Pored toga, Sadeq (2006) i Khairy (1991) smatraju etiku kao kamen temeljac svih životnih pitanja, uključujući procese ekonomskog rasta i razvoja. Sukladno navedenom, Islamska ekonomija predstavlja upravo način poslovanja zasnovan na Islamu kao religiji (Hadžić, 2005). U tom kontekstu religija ima veoma važnu ulogu u uspostavljanju osnovnih principa ljudskog ponašanja i djelovanja u

svim aspektima života. To jeste, religija omogućava pojedincu da napravi razliku između ispravnog i pogrešnog i definira pravila koja regulišu i ekonomsku praksu. Posmatrano iz ekonomske perspektive, religija je važna za stvaranje pravog poslovnog okruženja kako bi pojedinac djelovao stvaranjem povjerenja između različitih poslovnih subjekata (Iyer, 2005). Prema tome, može se zaključiti da inkorporiranje vjerskih vrijednosti u poslovnu praksu doprinosi održivom ekonomskom razvoju koji se ne sukobljava s religijskim vjerovanjima. Na ovaj način dolazi se do odgovornijeg i po društvo povoljnijeg načina poslovanja i koncepta ekonomskog djelovanja pojedinaca i kompanija.

Islamski koncept ekonomije nudi u tom kontekstu novu paradigmu ekonomskog djelovanja koja treba da poluč moralnim ali i društveno odgovornim poslovanjem. U kontekstu navedenog, društvena odgovornost jeste krajnji cilj koji se želi postići promoviranjem etičke ekonomije i implementiranjem islamske ekonomije u praksi.

Nadalje, islamsko bankarstvo i finansije unapređuju stvarnu ekonomiju usmjeravajući se na transakcije zasnovane na realnoj imovini koja pomaže u povećanju produktivnosti i stabilnosti društva, dok konvencionalni sistem zasnovan na dugovima utiče na povećanje zaduženosti društva i finansijski ga destabilizira

(Chapra, 2008). U tom smislu, društvena odgovornost bi trebala da bude dio koncepta mjerenja performansi islamskih banaka (Hassan, 2004). Sukladno navedenom, Mohammed et al. (2008) predlaže uvođenje pristupa mjerenju performansi islamskih banaka “kroz” ciljeve Šerijata.

Međutim, još uvijek postoje stavovi da islamski koncept ekonomije manje pažnje posvećuje individualnim performansama i materijalnom blagostanju. To jeste, smatra se da je ova vrsta ponašanja destruktivna za ekonomski razvoj (Nienhaus, 2006). U stvarnosti, blagostanje čovječanstva je najvažniji dio islamskog prava i principa islamske ekonomije, dok bi Islamsko bankarstvo trebalo biti upravo u funkciji ekonomskog razvoja (Hadžić, 2005). Razlika između konvencionalnog i islamskog ekonomskog sistema jeste ta što islamski ekonomski sistem propagira uspjeh pojedinca uz njegovu društveno odgovornu ulogu. Na drugoj strani, možemo reći da je konvencionalni ekonomski sistem više usmjeren na finansijski uspjeh pojedinaca često zanemarujući njegovu društvenu ulogu. Ukoliko pak uporedimo teorijski koncept konvencionalnog i islamskog ekonomskog sistema, možemo konstatirati da je islamski ekonomski sistem širi i sveobuhvatniji u poređenju s konvencionalnim.

Osnovni motiv ovoga rada jeste da se izvrši analiza islamske ekonomije i uloge religije u koncipiranju ekonomskog rasta i razvoja. Nadalje, cilj je i da se analiziraju principi Islamske ekonomije i finansija u kontekstu principa društvene odgovornosti, te da se na ovaj način utvrdi koliko su principi Islamske ekonomije usaglašeni s principima društvene odgovornosti. To jeste, cilj je provjeriti da li i u kojem obimu islamska ekonomija ispunjava ciljeve šerijata i društvene odgovornosti.

Ovaj rad organiziran je kroz četiri dijela. U prvom dijelu prezentiran je

koncept društvene odgovornosti, te uloga religije u ekonomskom razvoju. Drugi dio rada fokusiran je na koncept društvene odgovornosti u praksi islamskih finansija. U trećem dijelu rada prezentirani su ciljevi šerijata i principi islamske ekonomije čijom primjenom bi se trebali ostvariti ciljevi Šerijata. Četvrti dio rada daje komparativnu analizu principa društvene odgovornosti i principa Islamske ekonomije. Na kraju rada dat je Zaključak.

1. Društvena odgovornost i vjerski principi

Aktivna uloga religije u ekonomskom planiranju i političkom odlučivanju bila je u istraživačkom fokusu mnogih istraživača u posljednje vrijeme (Iannaccone, 1998; Glaeser, 2005). Neke od nedavnih studija bavile su se i istraživanjima efekata koje religije proizvode na ekonomski rast i razvoj (između ostalog: Guiso et al., 2003; North i Gwin, 2004; Barro i McCleary, 2003; Glahe i Vorhies, 1989). Prethodne studije pokazuju da religija često ima veoma važnu ulogu u procesu ekonomskog razvoja od ranih faza ljudske povijesti. U tom smislu, Adam Smith¹ u svojim djelima naglašava da vrijednost religije kao mehanizma za primjenu morala predstavlja najvažniji doprinos procesu ekonomskog razvoja. Prema tome, u pogledu vjerskih vrijednosti, poduzetnost pruža najprikladnije sredstvo glorifikacije Boga, dok se upravo suprotno odnosi na besposlenost, nedostatak produktivnosti i gubitak vremena u nepotrebnim aktivnostima (Khan i Bashir, 2008). Međutim, treba imati u vidu i da su kompanije profitno orijentirane organizacije, koje teže maksimiziranju profita, tako da je “moral” posebno važan za upravljanje njihovim poslovnim poduhvatom (Friedman, 1970). Pored toga, Friedman (1970) ističe da postoji odgovornost za posao koji je

dizajniran za povećanje profita. Sukladno navedenom, proponenti profitno orijentiranog djelovanja pokazuju dominantno interesovanje za maksimiziranje finansijskih dobitaka igrajući “po pravilima” (Humber, 2002). Dakle, društvena uloga i društvena odgovornost ostaju u drugom planu i kao takvi nisu dio poslovnih ciljeva pojedinaca niti kompanija. Međutim, kompanija se ne može posmatrati samo kroz ekonomski uspjeh, već i kroz neekonomske kriterije (Carroll, 1979). Neekonomske kriterije Carroll (1979 i 1991) veoma dobro uokviruje u koncept društvene odgovornosti kroz svoj četverodimenzionalni model. On kao prvu dimenziju vidi “Diskrecionu odgovornost” dobrih poslovnih subjekata koji doprinose društvu i investiraju u njega. Nadalje, Carroll smatra veoma važnom i “Ekonomsku odgovornost” po kojoj poslovni subjekt treba da je na kraju i profitabilan, efikasan i održiv, kako bi isti opravdao svoju svrhu. Međutim, za ispunjenje prethodnih dimenzija neophodna je i “Pravna odgovornost”, to jeste, da poslovni subjekt svoje djelovanje mora da usaglaši s postojećim zakonima, to jeste da prije svega bude legalan. Na kraju, kao posebno važnu Carroll (1979 i 1991) smatra “Etičku odgovornost” kojom se poštuju etičke norme u djelovanju. U potpunjavanjem četvrte dimenzije društvene odgovornosti kompanije kreiraju bolje okruženje, odnose s lokalnom zajednicom i dugoročno stabilniji rast i razvoj. U odsustvu četvrte dimenzije, dešava se upravo suprotno. Naime, kompanije su odavno uvidjele da su njihovi interesi ugroženi ako ne uzimaju društvene faktore u obzir (Lantos, 2001). Dakle, ideja uključivanja moralnih vrijednosti i elemenata etičke i društvene odgovornosti u ekonomska i finansijska pitanja u posljednje vrijeme dobila je na značaju u poslovnom svijetu (Sairally, 2006). Koncept etičkih investicija u osnovi je povezan s principima korporativne društvene odgovornosti, što upućuje kompanije da budu društveno odgovorne i imaju pozitivan i produktivan uticaj na društvo (Lantos, 2001).

¹ Jedan od najpoznatijih ekonomskih teoretičara svih vremena. Neki ga nazivaju “ocem ekonomije”. Svojim djelom

“Bogatstvo naroda” uveo je novi koncept razmišljanja o tržištu i prirodnim slobodama pojedinca kroz liberalizaciju tržišta.

Društvena odgovornost u svom konceptu i principima kako ju je i sam Carroll (1979 i 1991) koncipirao veoma je bliska principima islamske ekonomije i finansija. Dusuki i Abdullah (2007: 27) su definisali društvenu odgovornost kompanija (DOK) kao "postavljanje korporativnih aktivnosti kao što je zaštita životne sredine, briga za zaposlene, etičko ponašanje u trgovini i uključivanje u lokalnu zajednicu iznad ostvarivanja profita". Osim toga, Sun et al. (2010: 5) smatraju da se "DOK bavi negativnim uticajem biznisa na društvo, izbjegavajući štetu drugim ljudima i široj javnosti, omogućujući povećanje i promjenu očekivanja društva i zainteresovanih strana, dajući resurse zajednici i pomažući poboljšanju kvalitete života u društvu". Davies (2003) vidi DOK kao skup standarda ponašanja koji kompanije moraju ispuniti kako bi imale pozitivan društveni uticaj. Ovi standardi uključuju vrijednosti kao što su promovisanje ljudskih prava, uključivanje zajednice, upravljanje ljudskim resursima, odgovorna socijalna ulaganja i socijalno izvještavanje (Davies, 2003). Dusuki i Abdullah (2007) smatraju da DOK doprinosi dobroj reputaciji kompanije, dok dugoročno društveno odgovorno ponašanje favorizuje kompaniju u smislu budućih tržišnih odnosa i finansijske podrške. Dakle, ostvarivanje profita neće biti u sukobu s društvenom odgovornošću ako se dio profita usmjerava na aktivnosti od društvenog značaja. Stoga, svaki legalno ostvareni profit će pored koristi za poduzetnike, proizvoditi i koristiti za društvo u cjelini. Stoga ovakve kompanije postaju popularne za društvene usluge koje se pružaju ljudima (Sun et al., 2010).

Međutim, navedeni standardi ali i društvena odgovornost je često prikrivena lažnim izvještajima o stvarnoj misiji koje kompanije imaju (Vogel, 2005). To jeste, u cilju izgradnje imidža društveno odgovorne kompanije i pribavljanja dodatnih koristi kroz takav imidž, kompanije se lažno prezentiraju kao društveno odgovorne. Upravo je pad povjerenja javnosti u

poslovanje finansijskih institucija na Zapadu pokazatelj njihovog neuspjeha DOK-a. Naime, Evropska ekonomska savjetodavna grupa (EEAG) je iznijela podatak da je povjerenje javnosti u banke i berze nakon nedavne finansijske krize palo sa 40% u 1970, na 5% nakon krize. Zbog ovakvog nedostatka povjerenja, finansiranje je postalo problematično i poslovne aktivnosti su opadale, što je u krajnjem bio i jedan od razloga krize 2008. godine. U Velikoj Britaniji je nedavno istraživanje pokazalo da samo 38% javnosti ima povjerenje u poslovanje (biznis), dok samo 17% njih prima savjete od kompanija. Sukladno navedenom, mnogi smatraju da DOK nije efikasan u uticaju na korporacije da pružaju svoje usluge cijelom društvu. Naime Sun et al. (2010:5) smatraju da: "Od početka novog vijeka, DOK sve više postaje popularan u zemljama u razvoju. Dakle, jasno je da, dok globalni model DOK-a nije uspio u razvijenim zemljama, jednostavan prenos modela na zemlje u razvoju nije moguć". Ovo podrazumijeva da se DOK treba preoblikovati kako bi se integrisao u biznis i društvo, te u postizanje svojih budućih ciljeva u odnosu na društvenu dobrobit.

Na drugoj strani, islamske finansijske institucije koje se pridržavaju šerijatskog zakona ili osnovnih principa islamske ekonomije trebalo bi da ispunjavaju zahtjeve DOK-a po automatizmu. To jeste, Šerijat definiše okvir u kojem islamski vrijednosni sistem zahtijeva sveobuhvatan pristup DOK-a u praksi.

2. Društvena odgovornost u islamskim finansijama

Društvena odgovornost i etičko bankarstvo važni su i za islamske finansije i bankarstvo gdje se etika i društvena odgovornost uzimaju kao trajni principi (Wilson, 2002). Respektirajući pravni okvir Šerijata, islamsko bankarstvo bi trebalo biti vođeno islamskom ekonomskom vizijom svijeta (Chapra, 2000, Asutay, 2013). Odnosno, islamske finansije su ukorijenjene u islamskoj etici,

proizašle iz učenja Kurana i Sunneta. Kao način života, islam u principu promovira dobru etiku, snažan i nezaobilazni moralni integritet i poštenje (Dusuki, 2006). U tom smislu Ismail (2002) smatra da su islamske banke kontinuirano profitabilne i finansijski održive indirektno ispunjavajući društvene ciljeve. S druge strane, Chapra (1985 i 2000) i Asutay (2007, 2013 i 2014) stavljaju veliki naglasak na direktnu socijalnu posvećenost islamskih banaka.

Općepoznato je da je osnovni princip islamske ekonomije i finansija zabranjuju transakcije koje uključuju kamatu (riba), kao i finansiranje preduzeća koja se bave proizvodima ili praksama koje su štetne za društvo kao što su alkohol, droge, kockanje i slično (Efendic, 2014). Stoga, šerijatski pravници smatraju da je zabrana kamate bazirana na eksploataciji jedne strane od druge strane. Osnovni razlog (al-maqsid) za zabranu kamate je zaštita ugroženih pojedinaca u društvu olakšavanjem pravičnog poslovnog odnosa između stranaka.

U tom pogledu, treba napomenuti da Kur'an kategorički zabranjuje kamatu (riba) u mnogim ajetima, upravo zbog negativnih socio-ekonomskih efekata na društvo (Hadžić, 2005). To jeste, kamata (riba) se smatra smetnjom za socijalnu pravdu jer uključuje nepošteno poslovanje i teži uništavanju društvenih odnosa (Al-Fadhli, 2010). Stoga je uklanjanje kamate iz poslovnih transakcija predušlov poslovanja prema principima islamskih finansija. Sukladno navedenom, Iqbalu i Llewellynu (2002: 155), smatraju da su bankarske operacije fundamentalno izmijenjene od kamatonosnih prema beskamatnim praksama. Na kraju, važno je napomenuti da kamata (riba) nije samo zabranjena Islamom, već je zabranjena i u svim drugim poštovanim doktrinama kao što su hrišćanstvo i judaizam (Gait i Worthington, 2007: 7-8).

Kao dio islamske ekonomije, glavna svrha sistema islamskog bankarstva jeste da podrži aspiraciju islamske ekonomije u uspostavi islamskog ekonomskog sistema koji ljudima može

donijeti socijalnu pravdu i humani razvoj (Austay, 2007). Dakle, za razliku od konvencionalnih finansijskih institucija, svrha islamskih banaka nije samo da budu finansijski uspješne institucije, već i da rade na blagostanju društva. Dakle, islamski finansijski sistem nije samo replika zapadnog konvencionalnog bankarskog. Treba imati u vidu da je islamski bankarski sistem važan dio ukupnog islamskog ekonomskog sistema. AAOIFI (2007: 27) definiše islamske banke kao institucije koje su razvijene na temeljima koji ne dozvoljavaju razdvajanje između univerzalnih i vjerskih pitanja. Dakle, islamsko poslovanje nije samo formalno iskazivanje pokornosti Bogu, već i obavljanje aktivnosti i poslovnih transakcija u skladu sa Šerijatskim principima koji treba da vode ostvarivanju ciljeva Šerijata.

Islamskim poslovanjem ispunjavaju se socio-ekonomski ciljevi društva i kreira se pravednije, poštenije i uravnoteženije društvo (Hadžić, 2005). Osnovni princip Islamskih finansija jeste podjela rizika i partnerska podjela gubitka i dobiti (Efendić, 2014). Na ovaj način, islamski koncept finansija promovira poduzetnički orijentirano finansiranje projekta, na temelju održivosti projekta, a ne na temelju boniteta poduzetnika. Sukladno navedenom, finansiranje se usmjerava u razmjenu stvarnih roba i usluga, odnosno, u aktivnosti koje iza sebe imaju realnu/stvarnu vrijednost. Islamske finansije operativno se realiziraju kroz osnovne modele finansiranja: Mushareka, Mudareba, Murabea, Selem, Istisna i Qard Hasan (Efendić, 2014). Svaki od navedenih modela specijaliziran je za određene poslovne poduhvate.

Zajednička osobina svih modela jeste da su koncipirani na podjeli rizika, te da bilo koja aktivnost ili imovina koja nije u suglasnosti s principima Šerijata ne može biti dio niti jednog od ugovora. Na ovaj način, Islamske finansije se usaglašavaju s prethodno navedenim principima islamske ekonomije i također predstavljaju društveno odgovorno finansiranje.

3. Ciljevi šerijata (Maqasid) i principi islamske ekonomije

Jedan od osnovnih zadataka Islamske ekonomije jeste povećanje blagostanja čovječanstva kroz slijeđenje ciljeva Šerijata (Maqasid al Shariah). Kako je to i čuveni Ghazali naveo (Chapra, 2000): "Cilj šerijata je promovisanje blagostanja čitavog čovječanstva, koji leži u očuvanju vjere, časti, intelekta, potomstva i imetka. Ono što obezbjeđuje zaštitu ovih pet stvari služi javnom interesu i poželjno je". Dakle, javni ili društveni interes postiže se društveno odgovornim ponašanjem a koje je usaglašeno s ciljevima šerijata. Nadalje, cilj šerijata jeste organizovanje života ljudi kao pojedinaca ali i kao članova društva u kontekstu islamske etike i vrijednosti, uzimajući u obzir promjenljiva okruženja ljudskih društava u smislu vremena i prostora. Šerijat predstavlja holistički pogled na život koji bi trebalo da obuhvati sve aspekte života za dobrobit i blagostanje pojedinaca i društva uopšte. Nadalje, prema Šerijatu, rad na javnom dobru uvijek treba da dovede do boljeg razumijevanja ekonomije, nauke, tehnologije, te političkog i društvenog okruženja. S druge strane, nerazumijevanje koncepta javnog dobra može dovesti do lošeg učinka u svim aspektima života. Prema tome, slijedi da razumijevanje ciljeva Šerijata zahtijeva od pojedinca da bude dinamičan, otporan i kreativan (Dusuki i Abdullah, 2007).

Dakle, možemo reći da je čuvanje javnog dobra cilj šerijata, a što se ogleda u socijalnoj pravdi, socijalnoj mudrosti i društvenom jedinstvu. Šerijat pomaže ljudima da izbjegniju zabranjene transakcije (haram) koje se zasnivaju na nezakonitim postupcima kao što je kamata ili riba (Auda, 2008). Međutim, "Savremene islamske finansije su proizvod viševijekovnog razvoja islamskog prava" (Walker, 2009: 6). Poslovne transakcije i proizvodi islamskih finansijskih institucija rezultat su inovativnosti i inventivnosti stručnjaka u oblasti islamske ekonomije i prava. Sukladno navedenom "stručnjaci u

industriji grade ugovore i instrumente za zadovoljavanje finansijskih potreba Muslimana koji traže likvidnost i finansiranje, omogućavajući im da se usklade s pismom i duhom svojih vjerskih obaveza" (Walker, 2009: 6).

Kao najopsežniji koncept ciljeva šerijata smatra se koncept "Maqasid Al-Shariah" koji je ponudio Bedoui (2012) kroz četiri sljedeća cilja:

1. Osiguranje ljudskog života kroz vjeru i ljudska prava
2. Osiguranje ljudskosti kroz sebe i svoj intelekt
3. Osiguranje društva kroz prosperitet i društveni entitet
4. Osiguranje fizičkog konteksta kroz bogatstvo/imetak te okruženje ili ekologiju.

Iz navedenih ciljeva vidljivo je veoma dobro pomirenje individualnih ciljeva, interesa i aspiracija s ciljevima društva i društvenim interesima. Slijedom navedenih ciljeva Šerijata, izvedeni su i principi islamske ekonomije koji su uobličeni u nekoliko osnovnih normi (Efendić, 2014):

- Odsustvo kamate – plaćanja i naplate;
- Sloboda ulaska u poslovne transakcije, ugovore i poduhvate;
- Odsustvo krajnje neizvjesnosti/nesigurnosti;
- Odsustvo kocke i igara na sreću;
- Odsustvo kontrole cijena i manipulacija;
- Odsustvo povlaštenih prava;
- Obavljanje transakcija po fer cijenama;
- Prezentiranje adekvatnih, tačnih i preciznih informacija;
- Kooperativnost i solidarnost;
- Zaštita javnih interesa.

Ukoliko analiziramo prethodne principe i norme, možemo vidjeti da su oni u najvećem dijelu usmjereni na zaštitu pojedinca i njegovih interesa, ali sukladno posljednjem navedenom principu, obezbjeđujući i zaštitu javnog interesa. Odnosno, slijedom navedenih principa, osnovni cilj islamske ekonomije jeste da se razvije i izgradi ekonomski sistem u kojem bi se ljudska dobrobit osigurala

u okruženju u kojem se mogu ukloniti svi zabranjeni elementi (riba, gharar, maysir) jer stvaraju društvenu nepravdu i eliminiraju društvenu odgovornost. U navedenom smislu, principi islamske ekonomije bi trebali da budu usaglašeni s principima društvene odgovornosti.

4. Analiza principa islamske ekonomije i društvene odgovornosti

U ovom dijelu rada dajemo osvrt na korištenu metodologiju istraživanja, odnosno metodološki okvir rada, nakon čega prezentiramo rezultate i analizu rezultata do kojih smo došli u istraživanju na ovoj studiji.

4.1. Metodološki pristup istraživanju

Odabrana metodologija istraživanja respektira istraživačke aktivnosti na kojima se zasniva filozofska problematika vezana za raspravu oko suštine ljudske stvarnosti i teorije nauke (ontologije), koja pak daje informacije o samom istraživanju ili suštini znanja (epistemologiji) kroz koje se definira sama metodologija (Tuli, 2010). Dakle, rasprava o epistemologiji, ontologiji i metodologiji istraživanja vezani su za suštinu društvenog istraživanja, jer oni i daju konačni okvir realiziranom istraživanju (Popkewitz, et. al., 1979).

Metodologija ovog istraživanja zasnovana je na strategiji koja transformira ontološke i epistemološke standarde u smjernice za realiziranje istraživanja (Sarantakos, 2005). Sukladno navedenom, ovaj rad je zasnovan na interpretacijskom metodu koji ima za cilj razumijevanje određene pojave u okviru postojećih naučnih radova kao i aspiracija islamske ekonomije. Kroz ovaj pristup se svijet sagledava kao pojava konstruirana, interpretirana i eksperimentisana od strane ljudi u njihovim interakcijama jednih s drugima ili sa širim društvenim sistemima (Bogdan *et al.*, 2007; Lincoln *et al.*, 2007; Maxwell, 2012; Merriam, 2001). Slijedeći interpretacijski način, ontološki subjektivitet u društvenim naučnim istraživanjima podrazumijeva da je stvarnost ishod društvenog procesa (Neuman, 2012). Prema tome, interpretacijsko istraživanje koristi kvalitativne metodologije istraživanja i kao takvo definira i opisuje društvenu stvarnost (Bassey, 1995; Cohen *et al.*, 2003). Dakle, u ovom istraživanju koristimo interpretacijski metod zasnovan na kritičkoj analizi i razumijevanju društvenih aspekata islamske ekonomije očekivanih iz njenih instrumenta i islamskih finansija.

Imajući u vidu da je ovo istraživanje zasnovano na kvalitativnoj metodologiji, u definiranoj strategiji istraživanja korišten je induktivni

proces koji počinje s razmatranjem postojećih materijala vezanih za društvenu odgovornost islamske ekonomije i finansija kao i očekivanja od islamske ekonomije. Materijali za ovo istraživanje su prikupljeni iz različitih sekundarnih izvora kao što su naučni članci, knjige, važnih hermeneustičkih islamskih izvora i historijskih klasičnih izvora.

4.2. Analiza rezultata istraživanja

Slijedom prethodno navedenih principa islamske ekonomije te koncepta društvene odgovornosti, koristeći kvalitativne naučne metode uradili smo analizu principa Islamske ekonomije a kroz prizmu principima društvene odgovornosti. Navedenim analizama izvodimo zaključke kojima podupiremo osnovnu tezu ovoga rada da je "Islamska ekonomija društveno odgovorna ekonomija". Kao podlogu za ovu analizu u obzervaciji principa kao najprikladnije za ovaj rad uzeli smo prethodno prezentirane dimenzije društvene odgovornosti po Carrollu (1979, 1991). Na drugoj strani, u obzervaciji principa islamske ekonomije slijedili smo prezentirane principe islamske ekonomije po Efendiću (2014).

Sukladno navedenom, za svaki od principa Islamske ekonomije smo identificirali podudarni princip Carrollove društvene odgovornosti (Tabela 1.).

Tabela 1. Principi društvene odgovornosti i Islamske ekonomije

Principi društvene odgovornosti	Principi Islamske ekonomije
Diskreciona odgovornost	Kooperativnost i solidarnost; Zaštita javnih interesa.
Ekonomska odgovornost	Sloboda ulaska u poslovne transakcije, ugovore i poduhvate; Odsustvo kamate;
Pravna odgovornost	Odsustvo kontrole cijena i manipulacija;
Etička odgovornost	Odsustvo povlaštenih prava Odsustvo krajnje neizvjesnosti/nesigurnosti; Odsustvo kocke i igara na sreću; Obavljanje transakcija po fer cijenama; Prezentiranje adekvatnih, tačnih i preciznih informacija;

Izvor: Autori

Kako možemo vidjeti iz prethodne tabele, principi islamske ekonomije “kooperativnost i solidarnost” kao i “zaštita javnog interesa” preklapaju se s diskrecionom odgovornošću kompanije. Navedeni principi Islamske ekonomije mogu se okarakterizirati kao poželjni u poslovanju, kako je to i Carroll postavio za diskrecionu odgovornost. Međutim, ovi principi su i očekivani od poslovnih subjekata, te u kontekstu navedenog ne ostavljaju se samo kao opcija, nego i kao obaveza koja se očekuje da bude ispoštovana ako kompanija želi odgovorno poslovati. To jeste, ako jedna institucija želi da bude Islamska (banka, investicioni fond, osiguranje i sl.), ona mora biti kooperativna, solidarna i štiti javne interese. U tom smislu, od islamskih finansijskih institucija se očekuje puna primjena principa islamske ekonomije u praksi, a što će ih ujedno činiti i društveno odgovornim.

Ekonomska odgovornost po Carrollu najviše je podudarna s principima Islamske ekonomije “Sloboda ulaska u poslovne transakcije, ugovore i poduhvate” te “Odsustvo kamate”. Navedenim principima Islamska ekonomija daje “prostor” poduzetnicima da mogu ulaziti slobodno u poslovne aktivnosti kojima će obezbijediti svoje poslovanje. Također, drugim principom islamska ekonomija propagira eliminiranje kamate u cilju razvoja poslovanja na principima podjele rizika a ne njegovim prevaljivanjem na dužnika. Dakle, Islamskom ekonomijom se ne zabranjuje zarađivanje (Efenđić, 2014), nego se ono kroz zabranu kamate kanališe u smjeru načina zarađivanja koji iza sebe imaju realnu aktivnost ili imovinu uz preuzimanje dijela rizika. Na ovaj način izbjegava se štetno djelovanje po društvo, prezaduženost i ulazak u krize koje vode dugoročnim negativnim posljedicama na društvene odnose. To jeste, poslovanjem zasnovanim na podjeli rizika nameće se društveno odgovorno ponašanje bez prevaljivanja rizika na one koji ih u krajnjem ne mogu ponijeti.

Kako se može vidjeti iz Tabele 1, pravna odgovornost koja je po Carrollu potrebna za biznis podudarna je sa “odsustvom kontrole cijena i manipulacija” koje bi trebalo da su i formalno, odnosno zakonski regulirane u svakoj zemlji. Kontrola cijena i tržišne manipulacije su i neetički načini zarađivanja. Veliki broj aktivnosti u ovoj oblasti su regulirana konvencionalnim zakonima u mnogim zemljama (antikonzekurentsko djelovanje, koncentracija itd). Ipak, uzimajući u obzir kompleksnost ove materije, veoma je teško pratiti i dokazati postojanje nedozvoljenih aktivnosti. Monopoli kao tržišna stanja koja kontroliraju cijene su prisutni u svim zemljama kao legalni i legitimni tržišni učesnici. U tom smislu, islamske finansijske institucije i poslovni subjekti ne smiju imati monopolsko djelovanje i kreirati tržišne situacije u kojima će ostvarivati zaradu na manipulacijama. Na ovaj način, islamske institucije se udaljavaju od društveno neodgovornog poslovanja.

Na kraju, etička odgovornost korespondira preostalim principima islamske ekonomije, i to Odsustvom povlašćenih prava; Odsustvom krajnje neizvjesnosti/nesigurnosti; Odsustvom kocke i igara na sreću; Obavljanjem transakcija po fer cijenama, te Prezentiranjem adekvatnih, tačnih i preciznih informacija.

Prvi navedeni princip Islamske ekonomije “odsustvo povlašćenih prava” jeste neetička ali zakonita pojava na tržištu. Učesnici na tržištu trebali bi biti jednaki u svojim pravima, ali zakonski se često pojavljuju kompanije koje imaju povlašten položaj. Na primjer, ovdje ubrajamo zakonske monopole koji putem licenci za rad u nekoj oblasti (npr. Telekomunikacije) dodijeljenih samo njima, imaju povlašten položaj što vodi kršenju i prethodne pravne dimenzije o kontroli cijena i manipulacijama. Dakle, isti su legalni ali ne i etični. Ovo se odnosi i na principe vezane za kocku i igre na sreću čiji je ishod uvijek neizvjestan. Dakle, principima Islamske

ekonomija i finansija se zabranjuju navedene aktivnosti zbog svoga štetnog djelovanja po društvo. Ipak, ovo su često legalne aktivnosti (npr. špekulacije na finansijskim tržištima) koje su prisutne u svim ekonomija. Iz tog razloga, etički principi kojih se islamske finansijske institucije i poduzetnici moraju pridržavati čine ih društveno odgovornima i samim time poželjnim za svaku ekonomiju ali i pojedinca.

Na kraju možemo reći da Islamska ekonomija kroz posljednje principe vezane za fer cijene i informiranje propagira tržište savršene konkurencije s jednakim pristupom informacijama svim učesnicima koji su “price taker-i”. Eliminacijom monopola i promoviranjem tržišta potpune konkurencije Islamska ekonomija obezbjeđuje etičnu odgovornost privrednih subjekata. To jeste, islamske finansijske institucije u svom poslovanju treba da slijede etičke principe, inače sukladno principima islamske ekonomije, iste ne mogu biti uzete kao islamske. To jeste, samo deklariranje institucije kao “islamska” nikako ne znači da je to ona u svojoj suštini. Odsustvo bilo kojeg od navedenih principa u praksi neke institucije udaljava je od statusa društveno odgovorne. Stoga se u praksi mora više raditi na educiranju, promoviranju i primjeni principa islamske ekonomije.

Možemo zaključiti da su svi principi islamske ekonomije u saglasnosti s Carrollovim dimenzijama društvene odgovornosti. Također, iz prezentirane analize može se vidjeti i da se sve Carrollove dimenzije društvene odgovornosti mogu pronaći u principima Islamske ekonomije i finansija. To jeste, Islamska ekonomija se s pravom može okarakterizirati kao društveno odgovorna dok su sve dimenzije društvene odgovornosti inkorporirane u Islamsku ekonomiju. Dakle, možemo konstatirati da je Islamska ekonomija društveno odgovorna ekonomija.

Na kraju, smatramo da glavni fokus u budućnosti treba da bude promoviranje praksi islamskog

bankarstva i finansija zasnovanih na pravilnom razumijevanju i provođenju ciljeva šerijata. Stoga bi se šerijatski pravnici trebali više fokusirati na duh i sadržaj islamskog bankarskog poslovanja, što podrazumijeva izmjenu postojeće strukture i okvira za pružanje boljih proizvoda i kvalitetnije usluge unutar okvira šerijata u korist društvene pravde, socijalne zaštite, ekonomske stabilnosti i ekonomskog rasta. Konačno, kako Dusuki i Abdullah (2007) navode, osnovni principi islama – ispravna vjera (aqidah), obožavanje (ibadah), dobar moral i etika (akhlaq), trebaju imati svoje manifestacije u ljudskim aktivnostima kao što su ekonomija i biznis s odgovarajućom fleksibilnošću zavisno od mjesta i vremena.

Zaključak

Islamska ekonomija i finansije privlače veoma veliku pažnju nakon finansijske krize 2008. godine kao alternativa konvencionalnom sistemu s karakteristikama društveno odgovornog poslovanja. Upravo je

društvena odgovornost zahtjev koji se sve češće postavlja pred kompanije u njihovom poslovanju. Sukladno navedenom, društvena odgovornost i islamska ekonomija paralelno dolaze u istraživački fokus kako na Istoku tako i na Zapadu. Cilj ovoga rada bio je da se naučnom metodologijom na objektivan način ustanovi da li je Islamska ekonomija po svojoj prirodi društveno odgovorna, odnosno da li su principi islamske ekonomije kompatibilni principima društvene odgovornosti. U radu je izvršena kvalitativna analiza principa islamske ekonomije u odnosu na Carrollov četverodimenzionalni model društvene odgovornosti. Rezultati studije pokazali su da su principi islamske ekonomije u saglasnosti s principima društvene odgovornosti. To jeste, analiza je pokazala da su sve Carrollove dimenzije društvene odgovornosti prisutne u principima Islamske ekonomije. Sukladno navedenom, možemo konstatirati da je Islamska ekonomija društveno odgovorna ekonomija.

Sugestije i preporuke

Slijedom izvedenih zaključaka iz rezultata ove studije, smatramo neophodnim da se islamska ekonomija promovira kao društveno odgovorna ekonomija. Pored toga, od islamskih finansijskih institucija i drugih poslovnih subjekata treba insistirati na primjeni principa islamske ekonomije i finansija. To jeste, potrebno je vršiti edukacije o pravilnom razumijevanju ciljeva šerijata i uvoditi princip da je društveno neodgovorno poslovanje ovih institucija ekvivalentno kršenju principa islamske ekonomije i finansija na koje se sve ove institucije pozivaju u svome poslovanju.

Prijedlozi za buduća istraživanja

Buduća istraživanja bi trebala biti usmjerena na ispitivanje praktične primjene principa islamske ekonomije u institucijama koje se deklariraju kao islamske. Također, budućim istraživanjima bi trebalo kvantitativnim analizama provjeriti uzročno posljedičnu vezu između principa islamske ekonomije i poslovne i finansijske uspješnosti kompanija.

Popis korištenih izvora

- AAOIFI (2007:27) The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions. AAOIFI: Manama
- Al-Fadhli, S. A. H. (2010). *Usury: A Doctrine, Legal and Historic Comparative Study*. Al-Ishaa Al-Islami Centre for Islamic Studies and Research. Available at :< URL:http://www.islam4u.com/maghalat_show.php?rid=2259#ftn2259_4> Access Date: 11thth March, 2014.
- Asutay, M. (2007). A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systematic Understanding for an Alternative Economic System. *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 1-2, 3-18
- Asutay, M. (2007b). "Conceptualization of the Second Best Solution in Overcoming the Social Failure of Islamic Banking and Finance: Examining the Overpowering of Homoislamicus by Homoeconomicus". *IIUM Journal of Economics and Management*, 15 (2), 167-195
- Asutay, M. (2009). Islamic Economic Development: Failure of Development in the Muslim World. *Lecture Handouts, Islamic Political Economy*: 1-92.
- Asutay, M. (2011). Conceptualising and Locating the Social Failure of Islamic Finance: Aspirations of Islamic Moral Economy vs. the Realities of Islamic Finance. *Asian and African Area Studies*, 11(2): 93-113.
- Auda, J. (2008). *Maqasid Al-Shariah as Philosophy of Islamic Law: A Systems Approach*. London: International Institute for Islamic Thought.
- Barro, R. i R. McCleary (2003). Religion and Economic Growth Across Countries. *American Sociological Review*, 68(5): 760-781.
- Bassey, M. (1995). *Creating Education through Research: A Global Perspective of Educational Research for the 21st Century*. Newark: Kirklington Moor Press; British Educational Research Association.
- Bedoui, M. Housseem Eddine, (2012) *Ethical Competitive Advantage for Islamic Finance Institutions: How should They Measure Their Performance?*, Harvard University.
- Bogdan, R., et al. (2007). *Qualitative Research for Education: An Introduction to Theory and Methods*. Boston: Pearson/Allyn and Bacon.
- Carroll, A.B. (1979). "A Three-Dimensional Model of Corporate Performance". *Academy of Management Review*, 4, 497-505
- Carroll, A.B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of

- organizational stakeholders, *Business Horizons*, 42.
- Chapra, M. (2008). The Nature Of Riba In Islam. *Millah*, 8(1).
- Chapra, M. (1985). *Towards a Just Monetary System*. Leicester: The Islamic Foundation.
- Chapra, M. (2000). *The Future of Economics: An Islamic Perspective*. Leicester: The Islamic Foundation.
- Cohen, L., et al. (2003). *Research Methods in Education 5th*. Available at: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&scope=site&db=nlebk&db=nlabk&AN=77071>, Accessed Date: 11th June, 2015.
- Dusuki, A. W. i Abdullah, N.I. (2007). Maqasid Al-Shariah, Maslahah, and Corporate Social Responsibility. *American Journal of Islamic Social Sciences*, 24(1): 25.
- Dusuki, A.W. (2007). The Ideal of Islamic Banking: A Survey of Stakeholders' Perceptions. *Review of Islamic Economics*, 11(special issue), 29-52
- Efendić, V. (2014) Poslovna etika islama u kontekstu savremenih ekonomskih trendova, *Novi Muallim, Časopis za odgoj i obrazovanje*, god XV, br. 58, str. 15-20.,
- Friedman, M. (1970-September 13). The social responsibility of business is to increase its profits, *The New York Times Magazine*, 122-126
- Gait, A. i Worthington, A. (2007). A primer on Islamic Finance: Definitions, Sources, Principles and Methods. *Faculty of Commerce-Papers*, 341.
- Glaeser, E. Ponzetto, G.A.M i Shapiro, J.M. (2005). Strategic Extremism: Why Republicans and Democrats Divide on Religious Values. *The Quarterly Journal of Economics*, 120(4): 1283-1330.
- Glahe, F. i Vorhies, F. (1989). Religion, Liberty and Economic Development: An Empirical Investigation. *Public Choice*, 62(3): 201-215.
- Guiso, L. Sapienza, P. i Zingales, L. (2003). People's Opium? Religion and Economic Attitudes. *Journal of Monetary Economics*, 50(1): 225-282.
- Hadžić, F., (2005) *Islamsko bankarstvo i ekonomski razvoj*, Ekonomski fakultet Sarajevo
- Hasan, Z. (2004). Measuring the Efficiency of Islamic Banks: Criteria, Methods and Social Priorities. *Review of Islamic Economics*. 8 (2), 5-30
- Humber, J.M. (2002). Beyond Stockholders and Stakeholders: A Plea for Corporate Moral Autonomy. *Journal of Business Ethics*. 36 (3), 207-221
- Iannaccone, L. (1998). Introduction to the Economics of Religion. *Journal of Economic Literature*, 36(3), 1465-1495.
- Iqbal, M. i Llewellyn, D.T. (2002) *Islamic Banking and Finance: New Perspectives on Profit Sharing and Risk*. Edward Elgar Publishing, Inc., Cheltenham
- Ismail, A.H. (2002). *The deferred contracts of exchange: al-Quran in contrast with the Islamic economists' theory on banking and finance*. Kuala Lumpur: Institute of Islamic Understanding Malaysia (IKIM).
- Iyer, S. (2008). "Religion and Economic Development". Available at :< URL: http://scholar.google.co.uk/scholar?q=Religion+and+economic+development&btnG=&hl=en&as_sdt=0%2C5> Access Date: 5th March, 2014.
- Khairy, M. E. D. O. (1991). The Impact of Customs and Values Which Muslims Have on Development: Reality and Processors. Paper presented at *Conference on Development from an Islamic Perspective*, organised by The Royal Academy for Islamic Civilization Research- , Islamic Institute of Research and Training belongs to Islamic Development Bank, Islamic Organization for Education, Science and Culture- ISECO on 9th – 12th July 1991, Amman , Jordan.
- Khan, H i Bashar, O.K.M.R. (2008). *Religion and Development: Are they Complementary*. Available at URL :<<http://www.u21global.com/PartnerAdmin/ViewContent?module=DOCUMENTLIBRARY&oid=157451>> Access Date: 1st March, 2014.
- Lantos, G.P. (2001). The Boundaries of Strategic Corporate Social Responsibility. *Journal of Consumer Marketing*. 19 (3), 2005-230
- Lincoln, Y. S., et al. (2007). *Naturalistic Inquiry*. Newbury Park, California: Sage.
- Maxwell, J. A. (2012). *Qualitative Research Design: An Interactive Approach*. Sage.
- Merriam, S. B. (2001). *Qualitative Research and Case Study Applications in Education*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Mohammed, Dzuljastri i Taib. (2008). The Performance Measures of Islamic Banking Based on the Maqasid Framework. Paper of IIUM *International Accounting Conference (INTAC IV)* held at Putra Jaya Marroitt.
- Neuman, W. L. (2012). *Social Research Methods: Quantitative and Qualitative Approaches*. New Delhi: Pearson.
- Nienhaus, V., (2006). Zakat, taxes, and public finance in Islam. *Islam and the everyday world: public policy dilemmas*
- North, C. i Gwin., C. (2004). Religious Freedom and the Unintended Consequences of State Religion. *Southern Economic Journal*, 71(1): 103-118.
- Popkewitz, T. S., et al. (1979). Dulling the Senses: Research in Teacher Education. *Journal of Teacher Education*, 30(5), 52-60.
- Sadeq, A. M. (2006). Development Issues in Islam. Kuala Lumpur, Malaysia: International Islamic University Malaysia.
- Sairally, B.S. (2006). *A Study on the Corporate Social Responsibility of Islamic Financial Institutions: Learning from the Experiences of Socially Responsible Financial Institutions in the UK*. Ph.D, Loughborough University
- Sarantakos, S. (2005). *Social Research*. New York: Palgrave Macmillan.
- Sun, W., Stewart, J. i Pollard, D. (2010). *Reframing Corporate Social Responsibility: Lessons from the Global Financial Crisis*. Bingley, UK: Emerald Group Pub.
- Tuli, F. (2010). The Basis of Distinction Between Qualitative and Quantitative Research in Social Science: Reflection on Ontological, Epistemological and Methodological Perspectives. *Ethiopian Journal of Education and Sciences*, 6(1), 97-108.
- Vogel, D. (2005). *The Market for Virtue: The Potential and Limits of Corporate Social Responsibility*. Washington, D.C: Brookings Institution Press.
- Walker, V. (2009). *The 2009 Grossman Senior Research Prize: Investing the Islamic Way*. Available at :< URL:<http://www.scribd.com/doc/27437500/Finance-Investing-the-Islamic-Way-Verdell-Walker>> Access Date: 11th March, 2014.
- Wilson, R. (2002). Parallels between Islamic and Ethical Banking. *Review of Islamic Economics*. 11, 51-62

الموجز

الاقتصاد الإسلامي يروج للتعاملات الاقتصادية المسؤولة اجتماعيا

وليد أفنديتش وعلي آفدوكيتش

برزت أهمية الاقتصاد والتعاملات المالية الإسلامية بشكل خاص بعد الأزمة المالية سنة ٢٠٠٨. ويعزى تنامي الاهتمام بالاقتصاد الإسلامي ومنتجات المؤسسات المالية الإسلامية إلى مسؤوليتها الاجتماعية، والتي غالبا ما تكون مفقودة في الأنظمة المالية التقليدية. إن الهدف من هذا المقال هو تحليل مبادئ الاقتصاد الإسلامي في ضوء مبدأ المسؤولية الاجتماعية، باتباع مفهوم "أبعاد كارول الأربعة". وبتحليل مفهوم المسؤولية الاجتماعية ومبدأ الاقتصاد الإسلامي والمقارنة بينهما حددنا نقاط التماس وناقشنا عناصرهما الأساسية. وقد أظهرت نتائج البحث أن مبادئ الاقتصاد الإسلامي تتضمن مبادئ المسؤولية الاجتماعية. أي أن مبادئ الاقتصاد الإسلامي تتفق مع مقاصد الشريعة التي تروج بطبيعتها للاهتمام الاجتماعي والعدالة الاجتماعية. وعطفا على ما ذكر، فإن نتائجنا تشير إلى ضرورة الزيادة في تطبيق مبادئ الاقتصاد الإسلامي في تعاملات المؤسسات المالية الإسلامية، مما يضمن تحقيق مقاصد الشريعة. وبذلك يصبح الاقتصاد الإسلامي في خدمة الرفاه الاجتماعي ويتطابق جوهريا مع كافة مبادئ المسؤولية الاجتماعية المعتمدة.

الكلمات الرئيسية: المسؤولية الاجتماعية، مقاصد الشريعة، مبادئ الاقتصاد الإسلامي.

Summary

ISLAMIC ECONOMY PROMOTES CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

By Velid Efendić and Alija Avdukić

Islamic economics and finances have gained significance especially after the recent financial crisis (2008). Growing interest in Islamic economy as well as in the products of Islamic financial institutions is attributed to its social responsibility aspect which is often absent from the conventional financial systems. Aim of the article is to analyze principles of the Islamic economics in view of the principles of social responsibility, following the Carroll's concept of four dimensions. Analyzing and comparing concepts of social responsibility and principles of Islamic economy, we synthesized and discussed the common elements thereof. The results of these analysis show that the principles of Islamic economy successfully incorporate principles of social responsibility. That is, the principles of Islamic economy are in conformity with the aims of *Shariah* (*maqasid*), and those aims in themselves promote common interests and social justice. Thus, we may say our analysis illustrate the need for more significant implementation of principles of the Islamic economy in the practice of Islamic financial institutions, which in turn, would bring about realization of the aims of *Shariah*. In this way Islamic economics would be in service of social welfare and will essentially conform to all generally accepted principles of social responsibility.

Key words: corporate responsibility, aims of *Shariah*, principles of Islamic economy